

**UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE LITERE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE STUDII
LINGVISTICE ȘI LITERARE**

TEZĂ DE DOCTORAT

**Morfosintaxa adjectivului în secolul al XVII-lea
(Rezumat)**

**Conducător științific:
Conf. Univ. Dr. Habil. Adrian Chircu**

Doctorand: Iuliana Matiș

**Cluj-Napoca
2019**

Cuprins.....	2
Introducere.....	4
Capitolul I. Prezentare generală a adjectivului în limba română.....	6
1. Adjectivul – definirea conceptului și prezentarea caracteristicilor specific.....	7
2. Locul adjectivului în rândul claselor lexico-gramaticale.....	19
3. Scurt istoric al adjectivului în cadrul limbii române.....	25
4. Morfologia adjectivului.....	28
4.1. Flexiunea adjectivului.....	33
4.2. Adjectivele variabile.....	33
4.3. Adjectivele invariabile.....	37
4.4. Categoria determinării în flexiunea adjectivului.....	39
4.5. Gradele de comparație și de intensitate ale adjectivului.....	42
4.6. Posibilități combinatorii ale adjectivului cu alte clase de cuvinte.....	54
4.7. Adjectivul și posibilitatea trecerii acestuia înspre alte clase de cuvinte, respectiv a migrării altor clase de cuvinte înspre clasa adjectivului.....	55
4.7.1. Treceri ale adjectivului înspre alte clase de cuvinte.....	55
4.7.2. Treceri ale altor clase de cuvinte înspre clasa adjectivului.....	59
4.8. Locuțiunile adjectivale.....	60
5. Sintaxa adjectivului.....	63
5.1. Grupul adjectival. Adjectivul – centru al unui grup adjectival.....	66
5.2. Tipurile de adjunctii ai unui adjectiv – centru.....	69
5.3. Funcțiile sintactice ale adjectivului.....	71
5.4. Topica adjectivului.....	74
5.5. Elipsa adjectivală.....	80
6. Concluzii la capitolul I.....	83
Capitolul al II-lea. Evoluția adjectivului, în cadrul limbii române, de la origini până la sfârșitul secolului al XVI-lea.....	86
1. Evoluția adjectivului din limba latină în limba română.....	86
2. Forme adjectivale în scrieri ale secolului al XVI-lea.....	111
3. Concluzii la capitolul al II-lea.....	121
Capitolul al III-lea. Adjectivul în limba română. Secolul al XVII-lea.....	123
1. Introducere. Contextul cultural al secolului al XVII-lea.....	123
2. Aspecte morfologice ale adjectivului în texte religioase și laice din secolul al XVII-lea.....	126
2.1. Adjectivul – categorii gramaticale nespecifice: genul, numărul, cazul și determinarea.....	126
2.2. Adjectivul – categorii gramaticale specifice: gradele de comparație și de intensitate... ..	144
3. Aspecte sintactice ale adjectivului în texte religioase și laice din secolul al XVII-lea.....	172
3.1. Topica adjectivului în texte din secolul al XVII-lea.....	174
3.2. Funcțiile sintactice ale adjectivului în texte din secolul al XVII-lea.....	181
4. Tendințe în morfosintaxa adjectivului în secolul al XVIII-lea.....	189
5. Concluzii la capitolul al III-lea.....	193
Concluzii generale.....	199
Anexa 1.....	204
Anexa 2.....	207
Corpus.....	213
Corpus complementar.....	215
Bibliografie critică (volume, studii, articole).....	216

Cuvinte – cheie:

Adjectiv, locuțiune adjectivală, morfologie, sintaxă, categorie gramaticală, gen, număr, caz, grad de comparație și de intensitate, grup adjectival, regent, adjunct, funcție sintactică, atribut adjectival, nume predicativ, predicativ suplimentar, complement predicativ al obiectului, complement circumstanțial, topică, dizlocare, elipsă adjectivală, diacronie, origine, limba latină, limba română, evoluție, epocă veche, text religios, text laic, tendințe, gramatică română.

În lucrarea intitulată *Morfosintaxa adjectivului în secolul al XVII-lea*, am prezentat una dintre părțile de vorbire flexibile, adjectivul, în cadrul evoluției limbii române, într-un studiu diacronic, urmărind originea adjectivului românesc și configurarea acestei clase de cuvinte, apelând, cu precădere, la texte religioase și laice din secolul al XVII-lea, perioadă în care limba română literară avea un alt aspect.

În epoca veche, limba română nu beneficia de un sistem de norme bine conturat și era caracterizată, în special, prin stilul cărților bisericești.

Scopul urmărit în elaborarea acestei lucrări a fost evidențierea faptului că, pe baza analizei unor fapte de limbă, raportate la un anumit interval temporal, se pot constitui etape de formare a limbii române, acestea fiind justificate de aspectele ei diferite la anumite momente istorice.

Pentru a-l convinge pe cititor de evoluția limbii române, de diferențele înregistrate între aspectul limbii actuale și cel din epoca veche, am recurs la un corpus constituit din texte publicate în secolul al XVII-lea și am limitat numărul fenomenelor examinate, referindu-ne, în special, la aspecte legate de o singură parte de vorbire, adjectivul, fapt lingvistic insuficient investigat până în prezent. Textele selectate pentru aplicarea actului de cercetare științifică sunt câteva dintre scrierile vremii, fiind examinate atât cărți bisericești, cât și cronici și lucrări cu caracter juridic - administrativ.

Extrasele din anumite opere, sub forma unor citate, pe baza cărora s-au făcut aprecieri asupra faptelor de limbă supuse analizei, au menirea de a-l pune pe cititor în contact direct cu textele apărute în secolul al XVII-lea. Astfel, oricine citește un fragment dintr-un text românesc vechi, fie el de natură religioasă sau laică, nu poate să nu constate existența unor diferențe, adesea surprinzătoare, în contrast cu normele limbii române actuale.

Limba română actuală și limba română veche reprezintă etape ale unui singur proces, aspecte diferite ale unei singure limbi de cultură.

În lucrarea elaborată, am ilustrat, așadar, aspectul clasei adjectivului, înfățișată prin intermediul scrierilor din secolul al XVII-lea, iar în ceea ce privește conținutul lucrării, acesta este organizat pe trei capitole.

În primul capitol, am prezentat aspecte generale referitoare la adjectiv ca parte de vorbire flexibilă, morfologia adjectivului și sintaxa acestuia și am evidențiat diferențele constatate între

ilustrarea acestei clase morfologice de către autorii gramaticii tradiționale și cei ai lucrărilor de gramatică recent apărute.

În ceea ce privește definirea adjectivului, există câteva diferențe între gramatica tradițională și lucrările actuale de gramatică românească. Autorii gramaticilor moderne folosesc un termen mai potrivit decât cei ai gramaticii tradiționale, în legătură cu rolul adjectivului, afirmând că acesta „atribuie” însușiri obiectelor, nu doar „exprimă” însușiri, întrucât adjectivul individualizează obiectul denumit de substantivul determinat. Totodată, autorii gramaticilor moderne recurg la o metodă integratoare de analiză a adjectivului, considerând la fel de importante atât latura semantică și latura morfologică, cât și cea sintactică, prin aceasta din urmă dovedindu-se necesitatea adjectivului de a se raporta la un substantiv.

Privitor la clasele flexionare, autorii gramaticii tradiționale identifică doar două categorii de adjective variabile, luând în considerare numai formele acestora la nominativ, singular, în timp ce autorii gramaticilor moderne împart adjectivele în trei clase flexionare, luând în considerare formele acestora la nominativ, singular și plural.

Autorii lucrărilor actuale de gramatică evită structura *adjectiv articulat*, folosită în gramatica tradițională, în favoarea structurii *articolul se atașează adjectivului*, deoarece articolul se referă, de fapt, la substantiv, indiferent dacă articolul apare inclus în forma substantivului sau a adjectivului.

Referitor la expresia *grade de comparație și de intensitate*, am considerat că aceasta este oportună, având în vedere faptul că gradarea însușirii unui obiect se realizează, uneori, prin raportare la alte obiecte sau la obiectul însuși, iar alteori, fără o astfel de raportare, arătând manifestarea obișnuită, necomparată a însușirii sau manifestarea maximă a însușirii obiectului.

În gramatica tradițională, nu se poate identifica interesul lingviștilor pentru grupurile de cuvinte din cadrul enunțului, astfel încât noțiunea de *grup adjectival* este inexistentă. În gramaticile moderne, se poate remarca preocuparea lingviștilor pentru legăturile ce se stabilesc între cuvinte, în felul acesta putând fi descoperite informații privitoare la *grupul adjectival*, la calitatea adjectivului ca centru de grup, dar și la determinanții acestuia.

Evoluția studiului lingvistic este un fenomen real, acest aspect dovedindu-se și prin lista mult mai cuprinzătoare de funcții sintactice ale adjectivului întocmită de lucrările mai recente de gramatică română, comparativ cu cea oferită de gramatica tradițională. Se poate constata că

numărul funcțiilor sintactice ale adjectivului indentificate în lucrările actuale este aproape dublu față de numărul funcțiilor sintactice din gramatica tradițională.

Un alt element de noutate în legătură cu adjectivul îl reprezintă topica. Spre deosebire de gramatica tradițională, în lucrările actuale de gramatică română, apare și o clasificare a adjectivelor în funcție de locul ocupat de acestea față de cuvântul determinat. Există, așadar, adjective cu topică liberă, adjective cu topică fixă (adjective cu regim postnominal, respectiv adjective cu regim antenominal) și adjective cu topică relativă.

Un alt fenomen care apare numai în lucrările moderne de gramatică română este „elipsa adjectivală”, fenomen lingvistic care constă în reducerea unei secvențe prin suprimarea unui cuvânt sau a unei sintagme, termenul suprimat putând fi recuperat semantic cu ajutorul contextului. Se pot identifica, în acest caz, structuri eliptice de adjectiv sau adjective care concentrează sensul unei întregi structuri lingvistice.

Capitolul al doilea conține aspecte legate de evoluția adjectivului de la origini până la sfârșitul secolului al XVI-lea, precum și anumite particularități ale acestei clase morfologice, desprinse din texte apărute în secolul precizat.

Pentru a urmări evoluția adjectivului, am realizat un studiu diacronic, prin care am supus atenției aspecte legate de originea latină a adjectivului și de primele forme ale acestuia în limba română.

În ceea ce privește adjectivul în limba română, acesta urmează, în general, structura adjectivului din limba latină, însă pot fi identificate câteva deosebiri rezultate în urma procesului de evoluție a limbii române.

În trecerea sa, din limba latină spre limba română, adjectivul nu mai păstrează trei terminații, ci are doar două, deoarece se restructurează categoria genului în clasa substantivului cu care se acordă: adjectivul neutru are, la singular, formă identică cu masculinul, iar, la plural, are formă identică cu femininul.

În limba latină, ca și în limba română, morfemele de număr și de caz ale adjectivului au urmat flexiunea substantivală.

Categoria comparației înregistrează câteva diferențe între limba latină și limba română. În limba latină, comparativul cunoaște două forme: una sintetică (formată cu sufix) și alta analitică sau perifrastică, formată cu ajutorul unui adverb, în timp ce, în limba română, nu poate fi întâlnită forma sintetică a gradului comparativ. În legătură cu gradul superlativ, se poate afirma

că în limba latină, are două forme: una sintetică, creată cu ajutorul sufixelor, și, rar, cu al prefixelor, și alta perifrastică, creată cu ajutorul adverbilor, iar în limba română, superlativul apare, în special, cu forme analitice; puținele forme sintetice obținându-se, majoritatea, cu ajutorul prefixelor și, foarte rar, cu ajutorul sufixelor.

Sintaxa primelor texte românești este diferită, în funcție de tipul textelor: traduse sau netraduse. Sintaxa textelor românești traduse imită sintaxa textului slavon sau unguresc, iar sintaxa textelor netraduse este specifică limbii române, dar e completată cu expresii stereotipe, preluate din textele slavonești.

Textele românești care circulau în secolul al XVI-lea ilustrează tipul scrisorilor, al actelor de vânzare-cumpărare, de donație, al mărturiilor și al textelor cu caracter religios.

Unele adjective întâlnite în texte aparținând secolului al XVI-lea prezintă anumite deosebiri în comparație cu forma lor din limba română actuală.

Diferențele constatate în studiul comparativ asupra adjectivelor din secolul al XVI-lea și asupra celor din limba română literară actuală sunt prezente la nivelul radicalului unui adjectiv, la nivelul flectivului și la nivelul formării gradelor de comparație și de intensitate.

În capitolul al treilea, am prezentat câteva considerații generale asupra adjectivului în limba română a secolului al XVII-lea și am ilustrat particularități morfologice și sintactice ale adjectivului în texte religioase și laice din acest secol.

La începutul secolului al XVII-lea, are loc emanciparea scrisului vechi românesc, prin orientarea acestuia spre teme cu caracter laic și prin îndepărtarea de modelele slavone.

În strânsă legătură cu dezvoltarea generală a societății românești, cele două componente ale culturii scrise, literatura bisericească și literatura laică, denotă evoluția limbii române literare față de secolul precedent, întrucât expresia este mai atent elaborată, iar receptarea textului este mai spontană.

Analizând adjectivul atât în scrierile religioase, cât și în cele de tip laic, am remarcat câteva particularități morfologice și sintactice privitoare la această parte de vorbire, pe care le-am consemnat în lucrarea elaborată, iar pentru exemplificare, prezentăm câteva în cele ce urmează.

Adjectivul *nou* nu are, la genul feminin, numărul singular, forma *nouă*, nici la plural, forma *noi*, ci este înâlnit cu formele: *noao*, *noaâ*, *noă*, *noo*, fenomen explicabil prin faptul că aceste forme sunt mai apropiate de cea etimologică *nouus*.

Adjectivul pronominal nehotărât mai păstrează, la genul feminin, numărul plural, în unele contexte, forma scurtă, nearticulată, *une* în locul formei *unele*, iar alteleori, atât la feminin, cât și la masculin, numărul singular, adjectivul nehotărât este întrebuințat cu forma scurtă *vro*, respectiv, *vrun*.

Se remarcă, de asemenea, nerealizarea acordului în gen și în număr, la unele adjective propriu-zise, cu substantivul determinat, fapt care atestă folosirea ezitantă a categoriilor gramaticale, în limba română a secolului al XVII-lea.

Nerealizarea acordului în gen și în număr se produce și la unele adjective pronominale demonstrative, în raport cu substantivul determinat; în locul formei de feminin singular a adjectivului, apare cea de masculin plural.

Unele adjective mai sunt întâlnite cu formă invariabilă în funcție de număr, forma de singular fiind identică cu forma de plural, iar unele adjective propriu-zise variabile cu trei forme flexionare au, uneori, la feminin plural, forma unui adjectiv cu patru forme flexionare, păstrând desinența *-e*.

Adjectivele pronominale demonstrative au tendința de a nu se acorda cu substantivul determinat, la cazurile genitiv și dativ.

La cazul vocativ, unele adjective au forme diferite față de cele din limba actuală, nerealizându-se acordul, în număr și în gen, al adjectivului cu substantivul determinat. Adjectivul păstrează desinența etimologică de vocativ, acordul realizându-se în cadrul sintagmei

Adjectivele sau locuțiunile adjectivale aflate în postpoziție față de substantivul determinat sunt adesea însoțite de determinantul demonstrativ adjectival *cel, cea, cei, cele*.

În româna veche, adjectivul apare adesea însoțit de articolul definit, indiferent de locul său ocupat față de substantiv: antepus sau postpus acestuia. Faptul acesta se datorează inexistenței unor reguli de însoțire a adjectivului de către articolul definit.

Gradul superlativ absolut este întâlnit cu forme sudate, dar și cu forme nesudate în componența cărora intră mărci morfolexicale (adverbele *prea, pre*). Acest grad se mai formează și numai din adverbul *foarte*, prin elipsa adjectivului propriu-zis care se deduce doar din context.

O altă modalitate de formare a superlativului absolut este postpunerea adverbului formant *foarte* față de adjectiv, formă considerată, de asemenea, normă a epocii, formantul apărând, uneori, detașat de adjectivul pe care îl însoțește. Totodată, gradul superlativ absolut al adjectivelor este redat și prin formele sale expresive.

Comparativul de egalitate format în limba română actuală cu mărcile *tot așa de, tot atât de, la fel de* nu apare în textele limbii române vechi.

Exprimarea comparativului de inferioritate se realizează și în textele românești vechi, cu toate că nu există mijloace gramaticalizate specializate în acest sens. Asemenea construcții în care se redă valoarea comparativului de inferioritate presupun existența adjectivului la comparativul de superioritate, adjectivul având forma negativă.

Marea varietate a modurilor în care sunt exprimate gradele de comparație și de intensitate dovedește gradul scăzut de gramaticalizare a structurilor de acest tip din perioada veche.

Unele adjective propriu-zise, unele adjective pronominale (interogative, relative, nehotărâte) și unele adjective participiale au, în textele vechi, radical diferit față de cel al adjectivelor corespunzătoare din limba actuală.

Contaminarea limbii române cu limba maghiară este un fenomen specific epocii vechi, fapt demonstrat de prezența adjectivului *hiclean* în anumite enunțuri.

Adjectivul pronominal demonstrativ aflat în antepoziție față de substantivul regent este însoțit, adesea, de particula deictică *a*, considerată *amplificativ pronominal*.

Se întâlnesc, adesea, formele vechi ale adjectivului pronominal demonstrativ, alături de cele noi, folosite astăzi, ceea ce demonstrează inexistența unei norme în legătură cu formele admise ale acestui tip de adjectiv.

O altă formă inexistentă în limba română actuală, dar întâlnită în secolul al XVII-lea este cea a adjectivului pronominal negativ, la numărul singular, având formă nesudată, fapt explicabil prin asemănarea acesteia cu forma etimologică.

Alte aspecte prezentate în lucrarea noastră sunt: numeralul cu valoare adjectivală, substantivizarea adjectivului și calitatea de regent a adjectivului, în cadrul grupului adjectival.

La nivelul sintaxei, deosebiri care apar nu mai sunt legate de tipul textelor, traduse sau originale, ci de limba folosită în texte, limba vorbită specifică scrisorilor și limba scrisă folosită în texte literare culte. Influențele străine în sintaxă apar și în textele originale, nu doar în cele traduse, și în scrierile secolului al XVII-lea.

Limba vorbită se caracterizează printr-o sintaxă de tip popular, dată de anacoluri, acorduri realizate prin înțeles, nu gramatical și prin construcții eliptice.

Evoluția sintaxei textelor din secolul al XVII-lea constă, în special, în perfecționarea exprimării sintactice atât la nivelul propoziției, cât și la nivelul frazei.

Funcțiile sintactice pe care le îndeplinește, frecvent, adjectivul în texte ale secolului al XVII-lea sunt următoarele: atribut adjectival, nume predicativ, predicativ suplimentar, complement predicativ al obiectului, complement circumstanțial de timp și complement circumstanțial de cauză.

Din punctul de vedere al topicii, adjectivul poate să ocupe poziția din spatele substantivului sau se poate afla în antepoziție față de substantivul determinat.

În secolul al XVIII-lea, se întâlnesc, două direcții de exprimare scrisă: una, în care se conservă deprinderile de a scrie din secolul precedent și alta, în care acestea sunt înlocuite cu modele noi întâlnite în împrumuturile din limbile neogreacă, turcă, franceză, italiană și rusă.

Modificările în cadrul morfologiei nu sunt numeroase, deoarece acest domeniu al limbii are o destul de mare stabilitate, totuși apare o mai mare tendință a adjectivului de a se acorda cu substantivul determinat, adjectivul *roșu* s-a impus cu această formă în normele limbii române literare, cealaltă formă, *roșiu*, apărând doar sporadic și în foarte puține texte, iar formele adjectivului negativ *nice un* și *nice o* nu se mai întâlnesc frecvent în scrierile secolului al XVIII-lea.

Sintaxa textelor din secolul al XVIII-lea înregistrează un proces de evoluție prin perfecționarea realizării raporturilor sintactice în propoziție.

Cele mai frecvente funcții sintactice pe care le îndeplinește adjectivul în textele apărute în secolul al XVIII-lea sunt: atribut adjectival, nume predicativ și predicativ suplimentar sau complement predicativ al obiectului.

La sfârșitul fiecărui capitol, am formulat un set de concluzii desprinse pe parcursul și în urma studiului afectat acestei clase morfologice, ilustrând comportamentul acesteia în scrierile românești și, în special, în textele secolului al XVII-lea, prin raportare la normele limbii române actuale.

În lucrarea noastră, intitulată *Morfosintaxa adjectivului în secolul al XVII-lea*, am prezentat aspectele teoretice ale adjectivului, am ilustrat comportamentul acestei părți de vorbire în cadrul scrierilor epocii vechi și am reliefat aspecte privitoare la adjectiv în texte aparținând secolului al XVII-lea, evidențiind, totodată, procesul evolutiv al limbii române.

